

Obnova demokracie: Ísokratés

1. Podoby a mýty demokratické obnovy

**Definitivní
zatracení
režimu třiceti**

K 'obnově' demokracie dochází ve znamení démonizace vlády třiceti. Tato obnova zahrnuje nesčetné změny, i když se okázale zdůrazňuje kontinuita. Ke změnám dochází v důsledku mnoha faktorů; především je to historické trauma způsobené zhroutilím říše a dočasnou spartskou okupací, dále narušení sociální a ekonomické rovnováhy vyvolané ničivou činností vlády třiceti, v neposlední řadě pak drásavá občanská válka, která se odehrávala na otevřeném bojišti a jejímž jediným příkladem byla už hodně vzdálená a mýty opředená nešťastná rozhodující bitva u Lepsydria mezi Alkmaiónovci a Peisistratovci. Po všech těchto událostech nemohla zůstat tradiční "demokracie" v Athénách, kde vládla anarchie a neexistovala zahraniční politika, stejná jako dříve. Avšak pro sociální stabilitu bylo důležité především to, aby co nejdříve došlo ke konečné obnově pořádku, který předcházal "revoluci" ("revolucí" je míněno v Athénách v tomto období oligarchické vlády, které se mj. odvolává na tradici ještě starší, než byla tradice demokratická, zatímco demokracie se ztotožňuje s tradicí). Z hlediska ideologického, jak je zcela pochopitelné, byla v tomto okamžiku nejdůležitější démonizace vlády třiceti.

Proti těm, kteří násilně porušili tradiční 'systém', byl zaveden a postupem času upevněn politický soud, představovaný morálním odsouzením. Je to typický nástroj k likvidaci skutečnosti, od které je třeba se definitivně distancovat. Během celého dlouhého 4. stol. př. n. l. se atičtí řečníci ubírají shodně tímto směrem; buď byli svědky těchto událostí (Ísokratés, Lýsiás), nebo se už jedná o politiky nové generace, kteří ony události neprožili, ale byli prodchnuti ideologií obnovené demokracie (např. Démostenés a Aischinés, přestože si byli diametrálně vzdáleni, pokud jde o konkrétní politické názory). Otřepanou frází tohoto řečnictví je, že "nikdy nebylo nic horšího než vláda třiceti" (Ísokratés, *Areopagítikos*, 64-66: "Kdo z mých vrstevníků si na to nevzpomíná?"; Démostenés, *Proti Tímokratovi*, 56-57: "Která událost ze všech, co znáte, je hnusnější než tato?"). Poněkud mimo zůstává filozofická tradice, představovaná zejména postavou Kritiova synovce Platóna, který dává na stejnou úroveň negativní vliv vlády třiceti i demokratického systému. Avšak toto stanovisko je zcela neúčinné, pokud jde o šíření idejí opět demokratických Athén. Daleko účinnější bylo přímé působení na intelektuální okruh v obci, které vyvíjel ve své době Perikleův přítel Anaxagorás. Nyní jsou politikové především odborníky v oblasti projevu, stejně jako strategové ve vojenském umění, a proto dominuje výrazová podoba – nejenom v oblasti formální, ale i obsahové –, jež se vypracovává, zjemňuje a nabývá definitivní podoby ve škole vlivných a dobře placených mistrů, jakým je

• Ísokratés

436-338 př. n. l., z attického dému Erchiá, řečník.

Za helénismu kolovalo pod jeho jménem 60 řečí (Dionýsios z Halikarnássu považoval za autentické 25, Kaikilios 28 řečí). Dochovalo se 21 řečí (6 soudních) a 9 dopisů. Vydané řeči jsou seskupeny podle Wolfova dělení na: parainetické, symbúleutické, epideiktické, soudní. Chronologicky je možné je seřadit následovně:

I. složené před založením školy (asi 390 př. n. l.), Ísokrates logografem – 6 řečí: *Aigínétikos* (Αἰγινήτικος), *Trapezítikos* (Τραπεζιτικός), *O dvojspřeží* (Περὶ τοῦ ζεύγους, *Peri tú zeugús*), *Proti Kallimachovi* (Πρὸς Καλλίμαχον, *Pros Kallimachon*), *Proti Lochítovi* (Κατὰ Λοχίτου, *Kata Lochítú*), *Proti Euthynovi* (Πρὸς Εὐθύνου, *Pros Euthynún*);

II. složené po založení školy – řeči epideiktického charakteru: *Proti sofistům* (Κατὰ τῶν σοφιστῶν, *Kata tón sofistón*), *O výměně majetku* (Περὶ ἀντιδόσεως, *Peri antidoseós*, 353 př. n. l.); řeči “ze školy”: *Búseiris* (Βούσειρις), *Heléné* (Ἑλένη); epideiktické řeči politického charakteru: *Panegyrikos* (Παναγηρικός, 380 př. n. l.); tři řeči adresované vládcům na Kypru (asi 372-365 př. n. l.): *Nikokleovi* (Πρὸς Νικοκλέα, *Pros Níkoklea*), *Níkoklés* (Νικοκλής), *Euagorás* (Εὐαγόρας); *Plataikos*, též *Platajská řeč* (Πλαταιικός, 373 př. n. l.), *Archidámos* (Ἀρχίδαμος, 366 př. n. l.), *Areopagítikos* (Ἀρεοπαγιτικός, před koncem občanské války, 357-355 př. n. l.), *O míru* (Περὶ εἰρήνης, *Peri eirénés*, 356-354 př. n. l.), *Filippos* (Φίλιππος, 346 př. n. l.), *Panathénaikos* (Παναθηναϊκός, 342-339 př. n. l.).

např. Ísokratés. (Ten je ve stále hlubším rozporu se stoupenci Platónovými, s nimiž měl společné východisko, a bude se časem snažit prosazovat důstojnou skutečně “filozofie” vlastní rétoricko-politické výuky).

S úplným zavržením a démonizací vlády třiceti a jejích představitelů (Kritiovo jméno je většinou přecházeno mlčením, i když se velmi často mluví o jeho době) se rovněž projevuje zneklidňující kritika občanských ctností vlastních demokratické polis, která hluboce narušila, zejména vlivem divadla, vyrovnanost a ‘sebeuspokojení’ předcházející demokracie. Tato skutečnost vysvětluje nejenom eliminaci Sókrata – byl to jeden z prvních činů obnovené demokracie –, ale i vymizení jeho jména z bohaté eticko-politické tradice 4. stol. př. n. l., pochopitelně s výjimkou jeho žáků – sókratovců (Platón a Xenofón).

Na tento fakt naráží Ísokratés v soudní řeči osamocenou a stydlivou poznámkou (v polemice s Polykratem), když říká, že na Sókrata neměla být svalována vina za výchovu Alkibiada; ale ani on, jenž chce být svým postojem novým Sókratem, se už o tom jinde nezmiňuje a pomlčí i o velmi choulostivé vazbě Sókratés – Kritiás, na což se za stejných polemických okolností odvolával Polykratés.

O mnoho let později, r. 346 př. n. l., bude Aischinés před soudci v procesu proti Tímarchovi s brutální upřímností poukazovat na ‘pozitivní’ precedens v Sókratově odsouzení (*Proti Tímarchovi*, 173): “Athéňané! Zabíli jste sofistu Sókrata, protože vyšlo najevo, že vychoval Kritia, jednoho ze třiceti tyranů, kteří svrhli demokracii, a nyní dopustíte, aby Démostenés vedl proces proti jeho přátelům?”

Na základě těchto skutečností se jasně rýsuje to, co můžeme označit jako negativní nebo implicitní “ústřední postavení” Kritiovo, a všeobecněji pojato, jako ničivé ideje nepřátelské vůči demokratické obci, a to zejména v době pelo-

**Sókratés
a Kritiás
upadají
v zapomnění**

Ísokratés

ponnéské války. Kritiivo centrální postavení způsobilo, že se desetiletí kritiky demokracie stala politickým experimentem. Něco obdobného se odehráje v 19. století, kdy se po dvou ‘historických excesech’, jakými byly jakobínský teror a období restaurace Bourbonů, obnoví vláda liberálních demokratů, kteří se stejně negativně postaví k ‘zásadní’ kritice protiburžoazního charakteru, vznesené mysliteli období restaurace.

2. Ísokratés a Thérámenés

Sociálně-politické postavení

Ísokratés byl svým původem Athéňan a podle majetkového odhadu patřil mezi jezdce (*Životy deseti řečníků*, 839c). Jeho otec Theodóros byl velkovýrobce, vlastnil dílnu na flétny, v níž zaměstnával větší množství otroků. Theodóros byl natolik zámožný, že mohl často financovat chorégie (836e) a svěřit výchovu svých dětí velmi drahým učitelům; býval rovněž terčem posměchu komiků, zejména Aristofana a Strattida, jednoho z posledních představitelů staré attické komedie. Strattis si často tropil žerty i z Ísokratova soukromého života¹ (836f). Ísokratovi byla dána přezdívka “Výrobce fléten”; i v tomto případě se pravděpodobně jedná o žert komiků, jak se o tom dozvídáme z anonymního *Života* (přisuzovaného na základě přesvědčivých argumentů Zósimovi z Askalónu, který se koncem antiky zabýval řeckou rétorikou). Narážky na postavení starého Theodóra jako výrobce jsou velmi časté, z čehož lze usuzovat na jeho značný význam.

To, že byl Theodóros považován za stoupence “umírněných” (*metrios polités*), jak píše Dionýsios z Halikarnássu v úvodu svého dílka a jak se o potě tradičně uvádí, ještě neznamena, že patřil ke střední vrstvě, ačkoliv politicky podporoval stranu umírněných.

Ekonomický úpadek rodiny

V řeči *O výměně majetku*, kterou Ísokratés napsal v r. 354 př. n. l., když mu bylo 82 let, shrnuje celý průběh svého soukromého i profesionálního života a mj. vzpomíná, jak musel znovu vybudovat rodinné jmění zděděné po otci “*poté, co přišli o veškerý majetek ve válce proti Spartě*” (161), a upřesňuje, že díky svému jmění byl otec “užitečný obci” a že se velmi pečlivě staral o výchovu svých dětí, které již brzy vynikaly mezi svými vrstevníky. Z těchto slov vyplývá, že jednou z příčin ekonomického úpadku Ísokratovy rodiny byla povinnost financovat ‘vlastenecké’ leitúrgie na podporu války proti Spartě. Je zcela nejasné, jak mohl být výrobce fléten tak hluboce zainteresován na válečném úsilí a k vysvětlení nepřispívají ani Ísokratova slova, která jsou příliš obecná a navíc byla pronesena za velmi choulostivých souvislostí. Stopy spíše vedou do období vlády třiceti tyranů, kdy lidové masy na útěku do Peiraiea přivodily zkázu mnoha rodin a domácností.² Když

¹ Podle učené tradice, díky níž známe tuto zprávu, patřilo Theodórovo jméno mezi *kómódúmenoí*, tj. mezi osoby, které byly “terčem posměchu komiků” (existovaly příručky se seznamy takových osob, jednu z nich sestavil Aristarchův žák Ammónios).

² Podobný případ velmi živě líčí Xenofón ve *Vzpomínkách na Sókrata* (II, 7,2): zde má bohatý Aristarchos těžké ekonomické problémy, protože konfliktní situace (*stasis*) přivodila úbytek obyvatelstva (*oliganthrópiá*) v obci.

se vláda třiceti tyranů chopila moci, bylo Ísokratovi dvaatřicet let a podle majetkového odhadu náležel do občanské skupiny, která mu velmi pravděpodobně zajišťovala zařazení do počtu “tří tisíc”, tedy do občanského sboru ustaveného třiceti tyranu (zřejmě na základě majetku).

Jedna nepominutelná tradice spojuje detailně Ísokratův život s Thérámenovými osudy; to se týká zejména pochmurného závěru Thérámenova života, kdy byl vládou třiceti tyranů pohnán před soud a odsouzen k smrti.

Thérámenés se dostával do stále otevřenějšího konfliktu s Kritiem a dalšími radikálními představiteli režimu, což způsobilo, že byl Kritiem napaden a obžalován před radou (radou pěti set, která byla obnovena a ‘upravena’ pro podmínky nového režimu). Kritiás se obával, že když se Thérámenovi podaří ještě jednou dostat se do čela umírněných, zradí kolegiální solidaritu, což obratně učinil již před sedmi lety na úkor vlády čtyř set; rozhodl se proto předejít této možnosti a před vyděšeným a zastrašeným sněmem Thérámena obžaloval. Thérámenova odpověď byla velmi účinná, což způsobilo, že se velmi kritická situace zvrátila v jeho prospěch. Kritiás vymyslel řešení, které mělo zcela nezákonný charakter; kolem zábradlí budovy, kde se scházela rada, nechal rozestavit ozbrojené čtyři a poté radu bez většího úsilí přesvědčil, aby hlasovala pro Thérámenovo vyškrtnutí ze seznamu tří tisíc plnoprávných občanů. To podle “nových zákonů” znamenalo (Xenofón, *Řecké dějiny*, II, 3,51), že rozsudek o smrti takového občana přešel přímo do kompetence vlády třiceti tyranů. Zastrášená rada odhlasovala vyškrtnutí Thérámenova jména, ihned poté vstoupilo na scénu jedenáct vykonavatelů rozsudku trestu smrti pod vedením jistého Satyra, “*muže zvlášť výbojného a bezohledného*”, jak upřesňuje Xenofón (II, 3,54). Mezitím Thérámenés vyskočil na oltář, který se nacházel v budově rady (βουλαία ἑστία, *búlaiá hes-tiá*), čímž se dostal pod svatou ochranu a přinutil tak své nepřátele k dalšímu, a to ještě závažnějšímu bezbožnému zločinu.

O pokračování této události kolují dvě na sobě nezávislé verze: autorem první je Xenofón (*Řecké dějiny*, II, 3,55-56) a druhé Eforos (je známa z výtahu Diodóra Sicilského, XIV, 4-5). Xenofón zdůrazňuje skutečnost, že nikdo z přítomných nereagoval na zoufalé volání Thérámena, který se – zatímco ho pomocníci sboru jedenácti odtrhávali od oltáře – dovolával jako svědků bohů i lidí (55) a pak, když byl vlečen po agoře, “*volal velice silným hlasem, jak neslýchané bezpráví snáší*” (56). Diodóros při popisu téže scény uvádí jedinou výjimku, týkající se Sókrata (XIV, 5,2): “*Filozof Sókratés přibíhá se dvěma přáteli a společně se snaží zabránit pomocníkům sboru jedenácti, aby pokračovali v tom, co dělali. Ale Thérámenés je žádá, aby přestali; chválí jejich přátelství a odvahu, ale považoval by za největší neštěstí, kdyby způsobil smrt tak blízkým osobám. Když Sókratés a jeho přátelé viděli, jak výhružně se chovají útočníci a že jim nikdo jiný nepřichází na pomoc, v obraně ustali.*” Ve skutečnosti se v celé bohaté tradici o této neuvěřitelné Sókratově příhodě nepíše, i když u Platóna a Xenofóna nechybějí podrobnosti týkající se Sókratovy ‘neposlušnosti’ vůči vládě třiceti tyranů. Libanios, který byl velkým mistrem rétoriky v době Iuliana (Iuliana) Apostaty a pečlivým badatelem o Sókratově životě a díle, v jedné ze svých dvou deklamací věnovaných Sókratovu procesu vzpomíná právě na scénu, kdy se Thérámenés uchýlil k oltáři v radě, srovnává ji se Sókratovým odsouzením, aniž by mezi oběma hledal nějaké souvislosti (2,19), a v *Apologii* dokonce, aby dokázal Sókratův nestranný postoj k oběma oligarchickým vládám, které se střídaly v Athénách, poznamenává, že filozof “*nikdy nestál na straně Thérámenově*” (*Deklamace*, 1,57). Historice, kterou se dočítáme u Diodóra, nelze věřit,

Thérámenovo odsouzení

Ísokratés (nikoliv Sókratés) jde na pomoc Thérámenovi

**Ísokratovská
tradice**

protože v době vlády třiceti tyranů nebyl Sókratés členem rady a těžko mohl být zapsán do seznamu tří tisíc plnoprávných občanů. Podle tradice vystupoval v této epizodě Ísokratés, a to v témže podání, jak je líčí Diodóros (*Životy deseti řečníků*, 836f-837a; anonymní *Život*, 26-33, ed. Mathieu – Brémond). Je tedy velmi pravděpodobné, že Ísokratův žák Eforos (T 1-5, 8, 24, 27, 28 Jacoby) mluví v případě Thérámenova procesu právě o Ísokratovi a že ve vyprávění Diodórově (možná omylem samotného Diodóra) bylo Ísokratovo jméno zaměněno za Sókratovo. Tuto záměnu usnadnila dvě fakta: z dalšího vyprávění vyplývá, že byl Thérámenés znalý filozofie, protože navštěvoval Sókrata; kromě toho definice “filozof” sváděla k omylu (Ísokratés se však považoval – a tvrdil, že se považován – za filozofa a filozofem ho nazývali všichni věrní žáci). Navíc byla známa epizoda o Sókratově neposlušnosti vůči vládě třiceti, když se nechtěl podílet na odsouzení Leonta ze Salamíny (srov. str. 435), takže bylo docela přirozené přisoudit mu i další nepřátelský čin vůči vládě třiceti. Záměna dvou jmen (Ísokratés – Sókratés) je zřejmá i na jiných místech.³

V Ísokratově životopisu byl rozpracován, pokud jde o zmiňovanou záležitost, údaj pocházející od Efora. Zejména Zósimos, jenž je pravděpodobným autorem anonymního *Života*, zasazuje tuto epizodu do souvislosti doložených velkým množstvím materiálu o Thérámenovi. Tato epizoda se dostala do oběhu pod vlivem samotného Ísokrata a v žádném případě ji nelze zcela opomíjet jako neautentickou (ať už byl účinek Ísokratových námitek při Thérámenově zatčení jakýkoliv). Pokud Ísokratés skutečně podpořil tuto verzi, může být Xenofóntovo zdůrazňování naprosté pasivity při zoufalém Thérámenově volání považováno za usvědčení ze lži (polemické napětí mezi oběma lze vycítit i u jiných střetů). Na druhé straně, aby mohl Ísokratés zasáhnout ve prospěch Thérámena, musel by být alespoň do okamžiku Thérámenova pádu členem rady, jež byla v naprostém područí třiceti tyranů; tento údaj v Ísokratově životopisu by vysvětloval mnohé, mj. i to, že Ísokratés po pádu oligarchie skoncoval se svou minulostí a začal zcela nový život. Samozřejmě, že v řeči *O míru* (108) se neřadí mezi ty, kteří jako stoupenci Thrasybúlovi “obsadili démos Fýlu”, nýbrž mezi ty, kteří zůstali ve městě.

Tato epizoda je obratně vykonstruovaná, ale při podrobnějším zkoumání naprosto neobstojí, je to nedokonalý čin: “*on pouze povstal*” – píše Pseudo-Plútarchos (837a) – “*se záměrem jít na pomoc Thérámenovi, pak dlouho nic neříkal, až byl vybědnut samotným Thérámenem, aby se o nic nepokoušel, protože by bylo pro něho ještě bolestnější vidět, jak se přítel jeho vinou dostal do neštěstí.*” Fakt, že Ísokratés “povstal” (ἀνέστη, *anestē*), naznačuje jeho jasnou příslušnost ke sněmu, tedy k búlē, před níž se odehrává tato scéna. Ale to, že sice “povstal”, aniž by pronesl jediné slovo, bylo obratně využito věrnou tradicí k tomu, že se vytvořily dvě verze související s podobou, o kterou se snažil Ísokratés: na jedné straně je zřejmý jeho nesouhlas s vládou třiceti tyranů (Ísokratovo dílo z posledních desetiletí je poznamenáno neustálým zdůrazňováním ničemnosti tohoto činu), na druhé straně je Ísokratova postava poznamenána dalším ‘sókratovským’ rysem (nejvýraznějším příkladem je to, že celá řeč *O výměně majetku* je sestavena na základě téže situace a stylu jako sókratovská *Apologie*, a to v souladu s jeho niterným přesvědčením). Rovněž Ísokratés potřeboval k ‘dokreslení’ vlastní podoby příběh, který by se vyrovnal odmítnutí, jímž se Sókratés postavil proti vládě třiceti tyranů, když ho žádali, aby šel pro Leonta ze Salamíny.

³ Např. ve scholiu k Aischinovi (2,1), v hesle χιάζειν (*chiázein*, “označovat písmenem χ”) *Súdy* a v některých scholiích k Apollóniovi Rhodskému (I, 40).

Podle jedné tradice, kterou znal Dionýsios z Halikarnássu a o níž se i později zmiňovali různým způsobem antičtí učenci, pochází vzájemná vazba Ísokrata a Thérámena z doby, kdy byl Ísokratés Thérámenovým žákem. Dokonce se mluvilo o Thérámenově pojednání o rétorice, na němž měl spolupracovat Ísokratés; pojednání pak kolovalo pod pseudonymem Botón (*Životy deseti řečníků*, 837a). Bylo zaznamenáno, že Cicero (*De oratore* [*O řečníku*], II, 93) nezná Thérámenovy spisy (na citovaném místě se Cicero odvolává na dochované řeči attických řečníků); zmíněný spis byl zřejmě v oběhu pod jménem někoho jiného. Diskuse týkající se potvrzení existence Thérámenových spisů či naopak jejího vyvrácení byla vyvolána Wilamowitzovou teorií, podle níž bylo právě jedno z Thérámenových děl základem Aristotelovy *Athénské ústavy* a od začátku až do konce orientovalo její náplň. Tato nepřilíš přesvědčivá teorie postupně upadala v zapomnění, a to hlavně proto, že vyvolávala nedůvěru vůči všemu, co se týkalo Thérámenových spisů, i když se jednalo o doložené poznatky.

Rétorské
thérámenovské
spisy

3. Thérámenovská tradice

Naproti tomu Wilamowitz v těchže souvislostech vystihl ve spisu *Aristoteles und Athen* (*Aristotelés a Athény*) nespornou podobnost mezi thérámenovskou linií a stanoviskem, která o vnitřní politice vyjádřil po letech ve svých nejvýznamnějších řečech Ísokratés (*O míru, Areopagítikos*). Nejcharakterističtější návrhy, které předložil Ísokratés, tedy navrácení nejvyšší ochranné funkce areopagu (*Areopagítikos*, 37-39 atd.) a volby úředníků na základě předem připravených seznamů (tamtéž, 22), nacházejí svou obdobu v Thérámenově úsilí zrušit Efialtovy zákony (Aristotelés, *Athénská ústava*, 35,2) a v návrhu na "ústavu s okamžitou platností", jež byla formulována za vlády čtyř set (tamtéž, 30,2). Fakt, že se u Ísokrata tato stanoviska snoubí s demonizací vlády třiceti, potvrzuje domněnku, že byl Ísokratés inspirován Thérámenem, alespoň pokud jde o jeho nejniternější přesvědčení.

Umírněný
postoj,
oportunistismus

Neustálé odkazy na demokracii jakožto nejvyšší formu politické organizace představují pevnou součást tradičního politického jazyka v Athénách. Avšak Paul Cloché právem upozorňuje na jednu formulaci, jež je obsažena v řeči *O míru*, podle níž démagogy znechucený lid touží po obnově vlády čtyř set (108) a která ukazuje Ísokrata v postavení, jež se hluboce nesrovnává se stanoviskem Thérámenovým: šlo o doslovné schvalování 'počátků' oligarchických vlád, jež byly reakcí na přemíru demokracie. To, co Xenofón vkládá do Thérámenových úst při konfliktu s Kritiem, je vrtošivé a poněkud oportunistické "krédo" proti radikální demokracii, která se dotýká i prostředí otroků a vyděděnců, i proti radikální oligarchii spočívající v "tyranidě" několika osob (*Řecké dějiny*, II, 3,48).

Termín 'thérámenovský' znamená tedy kromě konkrétního projevu obratného Kothurna a jeho skutečných politických snah (pokud nějaké přesně vymezené vůbec měl) postoj, který poznamenal dějiny Athén až do období pokusu o vládu Démétria Falérského (316-306 př. n. l.). Ten se dostal k moci dvacet let po Ísokratově smrti a našel v Archínovi a v Ísokratovi – první

Thérámenovská
linie

z nich byl politik a druhý ideolog – dva nejvýznamnější představitele Athén po demokratické obnově. Ani za náhodnou, ani za podmíněnou obecnými formulacemi nelze považovat výrazovou podobnost mezi Ísokratovým *Panégyrikem* a epitafiem (uváděným v různých pramenech), jež pronesl během korintské války Archínos. Thérámenés se nakonec stal symbolem toho, čím by měl být demokratický režim, ale čím často nebyl: instancí, která se – při své neurčitosti – mohla proměňovat podle okolností v konkrétní činy různého charakteru (od umírněné demokracie po Démétriovu ‘paternalistickou’ oligarchii). Tento široký rozsah možností byl ostatně vlastně samotné povaze attické demokracie, která spočívala v kompromisu s tou částí ‘vládců’, kteří ji byli schopni řídit. Obnovená demokracie se stala živnou půdou pro tyto pokusy. Ve sféře politických úvah představuje Ísokratés snahu po ‘thérámenismu’, který by co nejvěrněji odrážel demokratické tradice. Nelze tedy považovat za náhodné, že Eforos, jenž byl jedním z ísokratovských historiků a kterému, jak víme, je přisuzováno vyprávění, v němž Ísokrata a Thérámena spojuje nepřátelský postoj vůči vládě třiceti, líčil dějiny poslední čtvrtiny 5. stol. př. n. l., přičemž soustavně stavěl Thérámena do významného a kladného postavení. Vyplývá to z Diodórovy 13. knihy, kde Thérámenés vystupuje s plným souhlasem Thrasybúlovým do popředí jakožto strůjce demokratické vzpoury po r. 411 př. n. l. a velkých námořních vítězství v těchto letech.

4. Od logografa po učitele ‘filozofie’: vychovatel politiků

Logografická činnost

Je zvláštní, že Ísokratés neříká téměř nic anebo jen velmi málo o sobě; zvláště pokud jde o první část jeho života, jako kdyby se ‘vedl do pohybu’ se zpožděním. Jeho spisy však překypují neutuchajícími úvahami, jež vycházejí ze zkušeností posledního desetiletí 5. stol. př. n. l. Pokud však jde o prvních pětáctýřet let Ísokratova života, dozvídáme se pouze o otci s tak silným vlasteneckým cítěním, že promrhal rodinné jmění “ve válce se Sparťou”, a o velmi kvalitním a drahém vzdělání.

O jednom údobí Ísokratova života bychom se však rádi dozvěděli z jeho vlastního vyprávění; jde o dobu, kdy vykonával povolání logografa. Nelze přesně říci, kdy s touto činností začal, podle moderní domněnky se dal na tuto dráhu poté, kdy přišlo nazmar otcovské jmění, poněvadž povolání logografa bylo výnosné, ale málo honosné. Pokud bychom viděli nějaký smysl v Pseudo-Plútarchově větě, kde se praví, že Ísokratés spolupracoval s Thérámenem v období, kdy byl Thérámenés pronásledován sýkofanty (837a), pak by bylo třeba dojít až do posledního období války. Avšak v řeči *O výměně majetku*, v níž Ísokratés podává svůj vlastní životopis, přechází ‘logografické’ období zcela mlčením. Tento nenucený postoj rozhořčí Aristotela, který neskrýval své pohrdání, a proto – pravděpodobně v *Technón synagógé* (Τεχνὼν συναγωγή, frg. 140 Rose) – poznamenal, že nicméně “u knihkupců kolovaly svazky Ísokratových soudních řečí”. Dionýsios z Halikarnássu, jemuž vděčíme za tuto zprávu (*Ísokratés*, XVIII, 2), rovněž sděluje podrobnost, která později objasňuje Ísokratovo chování; jeho adoptivní syn Afareus tvrdil

v řeči *Proti Megakleidovi*, že jeho otec nikdy nesložil soudní řeč. ‘Snahou’ rodiny tedy bylo zcela utajit toto období; obezřetnější si počínal Ísokratův žák Kéfísodóros: v polemické odpovědi nazvané *Proti Aristotelovi* připouštěl, že jeho učitel složil nějaké řeči na žádost klientů, ale že jich nebylo mnoho. Stejný názor měli jak Dionýsios z Halikarnássu, tak i Kaikilios ze sicilské Kalakty, kteří drasticky snížili počet autentických soudních řečí, jež lze přisuzovat Ísokratovi, čímž rozhodující měrou ovlivnili tradici, podle níž se jich dochovalo pouze šest (z nichž se dvě – *Proti Euthynovi* a *Proti Kallimachovi* – týkají soudních následků sporů, jež byly započaty za vlády třiceti).

Důvodem k těmto polemikám musel být ekonomický zisk, který měl Ísokratés ze své činnosti a jenž se po založení školy v r. 390 př. n. l. ještě zvýšil. Všechny Ísokratovy životopisy jsou poznamenány nepřátelským postojem k jeho hromadění bohatství, jež se stalo řečníkovým hlavním úsilím; z vyprávění (apologetického ladění), které se nám dochovalo díky Pseudo-Plútarchovi, se dovídáme následující: Když prý Ísokratés dostal peníze od svých prvních žáků, zvolal (837b): “*Uznávám, že jsem se jim prodal!*” A pak další příhoda: Když mladý Démosthenés nabízel Ísokratovi za výuku pouze 200 namísto požadovaných 1 000 drachem, protože si nemohl dovolit dát více, dostal prý od něho brutální odpověď (837d-e): “*Výuku po kouscích nenabízíme, drahý Démosthene!*” Ostatně na základě známého obrovského obohacení obratného a velmi populárního učitele (anonymní *Život*, 40) vznikl proces “o výměně majetku”, na jehož základě potom vystavěl Ísokratés svou ‘sókratovskou’ apologii, jakkoliv záležitost sama i závěrečný výsledek měly tentokrát značně prozaický charakter.

Z logografa se stává Ísokratés učitelem kolem r. 390 př. n. l., snad i o nějaký rok dříve. Programovou řečí této nové fáze v Ísokratově životě a profesi je řeč *Proti sofistům* (která je pravděpodobně v závěru okleštěná). Ísokratés staví svou vlastní “metodu” proti metodě jiných učitelů působících v Athénách, ať už to byli “eristikové”, mezi podle něho patří i Platón a jeho škola – obvinění z toho, že klamou žáky slibováním blahobytu (2-8) –, nebo mistři politické výmluvnosti, kteří “*si nedělají starosti s pravdivostí*” (9) a provozují čistě technickou výuku, omezenou na mechanické předávání formulí, “*jejichž množství je úměrné písmenům abecedy*” (10).

Názor, který Ísokratés rozvíjí v krátké programové řeči, se diametrálně liší od Sókratova a Platónova principu “možnosti naučit” (διδασκτόν, *didakton*) zdatnosti (21); výukou není možné vštěpovat moudrost a spravedlnost jedincům se “špatným charakterem”; značného zlepšení je však možné dosáhnout “pečí věnovanou politické výmluvnosti” (τὴν τῶν λόγων τῶν πολιτικῶν ἐπιμέλειαν, *tén tón logón tón polítikón epimeleian*). Část, v níž Ísokratés vysvětloval, “*proč dospěl k těmto závěrům*”, se pouze ohlašuje (22), ale není dochována.

Právě v tomto prohlášení, jež má formativní hodnotu pro studium politické výmluvnosti, je skromný koncepční zárodek toho, co Ísokratés soustavně a pompézně definuje jako svou “filozofii” a co se stalo rovněž převážně předmětem výuky v jeho škole. Rozhodnutí pěstovat politiku svým vlastním způsobem, tj. rozvíjet politiku *sui generis* v ústraní, vysvětluje Ísokratés malou sebejistotou a slabým hlasem (*Panathénaikos*, 10). Bereme-li doslo-

Ísokratés

**Kata tón
sofistón**

**Lze vyučovat
politice?**

va a vážně tyto důvody, které poněkud 'koketně' uvádí Ísokratés, měli bychom si položit otázku, proč se vlastně jeho otec rozhodl investovat veškeré své peníze do synova vzdělání, aby ten mohl provozovat povolání, k jehož výkonu zcela zjevně neměl potřebné schopnosti. Ať už je tomu, pokud jde o osobní důvody, jež Ísokrata přivedly k volbě právě tohoto povolání, jakkoliv, je třeba vzít v úvahu, že Ísokratés k onomu rozhodnutí dospěl v době, kdy se prosazuje zásadní novinka v "dělání politiky", v období konce athénskeho impéria a demokratické obnovy; tehdy totiž začíná politika představovat stále více speciální umění. Ve své podstatě je to odpověď na Sókratovu výzvu, která se tolikrát znovu objevila v Platónových dialozích: Co by to bylo za povolání být politikem, pokud by nemělo svou vlastní *techné* (jak je tomu u všech ostatních "umění")? Politika je nyní skutečnou *techné*, jejímž cílem není – jak zdůrazňuje Ísokratés – měnit za pomoci výuky "špatné lidské charaktery", ale která má svůj okruh působení, své zásady, své vzory, a proto je možné ji vyučovat. Sókratés v jistém smyslu politiky 'paralyzoval', protože jim svěřoval neuskutečnitelný úkol (výuku zdatnosti), Ísokratés si je vědom toho, že dobrý politik, skutečný politik z masa a kostí, musí být vzdělán – nejenom po stránce formální, ale i obsahové – studiem vzorů řečnické výmluvnosti, a proto se snaží tyto modely vytvářet. Tento postoj omezující se výhradně na empirické zkoumání sókratovské problematiky je samozřejmě mimo zájem Platónův a jeho školy, což je důvodem k tomu, že Platón a jeho stoupení o p o u š t ě j í politiku; jejich odklon je však daleko hlubší a 'princiálnější', než je tomu v případě Ísokratově. Tato 'dezercie' ze sféry aktivní politiky je totiž jen zdánlivě stejná: Platón nevěří v obnovu plnohodnotné činnosti polis; Ísokratés dělá politiku – můžeme-li to tak vyjádřit – tím, že se soustředěně zaměřuje na 'výchovu politiků'.

Ze zcela explicitní Platónovy poznámky, kterou vkládá do úst Sókratovi v závěru dialogu *Faidros*, jasně vyplývá, nakolik se tento Ísokratův postoj, i když se snažil své požadavky zaměňovat s "filozofií", zdál ve srovnání s Platónovou perspektivou nedostačující: Ísokratés je ještě mladík, který dozraje a bude lepší než Lýsiás (278e-279a). Je to skutečně kultivovaná ironie vůči nafoukanému a zámožnému učiteli rétoriky, který o sobě při každé příležitosti mluví jako o "filozofovi" a "čestném" člověku. Pravděpodobně se tu nemýlil Léon Robin, který považoval celý dialog za obratnou konstrukci směřující v závěru k "pocitivému Ísokratovi" (278e). Je třeba se zamyslet i nad 'skutečnou', nikoliv pouze fiktivní chronologií dialogu: scéna se odehrává o něco dříve, než došlo ke skandálu hanobitelů hermovek (415 př. n. l.) – Faidros vskutku ještě nebyl odsouzen (Meiggs – Lewis, č. 79, ř. 112) –, což dává Platónovi možnost mluvit o Ísokratovi jako o slibném mladíkovi. Ale ke složení a šíření dialogu došlo po *Ústavě*, kdy byl již Ísokratés znám veřejnosti jako starý a vážený autor významných programových spisů, na což se ironicky naráží v závěru *Faidra*, i když to tak na první pohled nevypadá. Na tomto místě vysvětluje Sókratés Faidrovi, který je vášnivým obdivovatelem Lýsia, že se nemůže považovat za "filozofa", ale nanejvýš za "logografa" nebo za "nomografa", jehož povoláním je "umět obratně zacházet s námětem, ke kterému přidává nové části a jiné vynechává" (278d). Faidros ho namísto odpovědi prosí, aby totéž sdělil "svému drahému Ísokratovi".

Zde se konečně objevuje Ísokratovo jméno a Sókratés poznamenává, že je ještě velmi mladý, ale že všechno nasvědčuje tomu, že bude v budoucnosti lepší než Lýsiás, a pak pokračuje: bude-li se i nadále věnovat tomuto umění, překoná všechny ty, kteří se kdy dali na dráhu výmluvnosti, a to tím spíše, když se jednalo o začátečníky; pokud později nebude cítit uspokojení, nebyl bych vůbec překvapen, kdyby ho nějaké boží vnuknutí vyneslo ještě výš: *“Je totiž, přáteli,”* říká Sókratés na závěr (279a), *“od přírody jakási filozofická láska k moudrosti v mysli toho muže.”* V závěru dialogu, který vyznívá poněkud zlomyslně, je krátká *“modlitba mudrce”*, jehož přáním je mít pouze to bohatství, které si s sebou může odnést; v této souvislosti se zcela jasně jedná o narážku na obrovské bohatství, které Ísokratés nashromáždil výukou.

Ale tím polemika nekončí; když v r. 353/2 př. n. l. vydá Ísokratés řeč *O výměně majetku*, kde se otevřeně ztotožní s postavou Sókrata a složí rozvláchnou apologii vlastní vyučovací metody, dostane ještě jednu odpověď z platónského prostředí: tou bude Aristotelův *Protreptikos* (351/50 př. n. l.).

5. Šíření autorových spisů: *O výměně majetku* (*Peri antidoseós*)

Politický vliv, o který Ísokratés usiluje pomocí výuky, se snaží navíc podpořit vhodně voleným a seriózním knižním šířením svých nejdůležitějších *“řečí”*; jedná se o spisky v pravém slova smyslu, které jsou významnými příklady *‘fiktivní’* výmluvnosti, jež bude napříště podle jeho vzoru do hloubky propojena s osudy řečnictví *‘skutečného’*. Stačí si připomenout *‘vydavatelskou’* péči, kterou Démostenés věnoval svým důležitým řečem jako řeči *O věnci*, jejíž definitivní podoba byla proti textu přednesenému před soudem velmi rozšířena.⁴

Ísokratés se velmi pečlivě staral o publikování a o redakční osudy svých děl. K prvnímu šíření docházelo při *‘veřejném’* předčítání v kruhu žáků a přátel, kteří mu byli politicky a kulturně blízcí: *“Řeč, která bude předčítána”*, tak začíná řeč *O výměně majetku*, a poté následují pokyny týkající se způsobu přednesu pro toho, kdo bude předčítat (12), pokyny, o nichž se mluví také v úvodu (26-27) velké řeči nazvané *Filippos* (z r. 346 př. n. l.), jíž se obrací o několik let později na Filippa. Po četbě následuje šíření *‘výběrové’*, prováděné na základě *‘seznamu’* adresátů, což Ísokratés označuje *‘technickým’* slovesem διαδιδόναι, *diadidonai* (*O výměně majetku*, 193; *Panathénaikos*, 233). Ostatně když Ísokratés v řeči *Panathénaikos* popisuje svůj způsob práce (200: *“Spolu se dvěma nebo třemi mladíky, kteří se mnou obvykle pracují, jsem opravoval svou napsanou řeč a uvedl jsem ji do podoby, v níž bude čtena”*), ukazuje nám konkrétní postup při stylistických a předneso-

Knižní oběh

⁴ Nebo také v období římském hraniční případ, jímž byly Ciceronovy *Filippiky* (*In Antonium orationes*), z nichž alespoň nejdelší *Druhá Filippika* je pouhým pamfletem, který nebyl nikdy přednesen, avšak byl zpracován v podobě fiktivní řeči a šířen v knižní podobě jako nástroj boje proti triumviru Antoniovi.

vých úpravách, ale stejně tak nám naznačuje, že skupina mladých spolupracovníků byla pravděpodobně také pověřena péčí (přípravou) různých exemplářů řeči při postupném zdokonalování.

**Autorské
vydání**

Příliš nás tedy nepřekvapí Ísokratův typicky 'knižní' nápad začlenit do řeči *O výměně majetku* (jež má být soudní řečí) úryvky ze svých předcházejících řečí – jejichž četba vyžaduje tu a tam přítomnost imaginárního soudního sekretáře – namísto obvyklých právních textů, které attičtí řečníci nechávali obvykle předčítat u soudu k doložení svých vlastních tvrzení. Tyto úryvky jsou ke škodě celého textu jakýmsi neživými svědky, jichž se Ísokratés ve své dlouhé apologii dovolává. Je to jeden z projevů péče, s níž přistupoval ke svým 'autorským vydáním'. Navíc je jediným z autorů 5.-4. stol. př. n. l., jenž cituje sebe samého, a to způsobem velmi rozvlekým a podrobným. Tento jev je zajímavý z mnoha hledisek; v neposlední řadě tím, že autor sám provedl výběr z důležitých částí vlastního díla (*Panegyrikos*, *O míru*, *Níkokleovi*, zcela chybí explicitní *Areopagitikos*). V tomto období se příliš často nestává, abychom se setkali se sbírkou, u níž lze s určitostí předpokládat původní autorské vydání. Tím spíše nás překvapí, že byla ísokratovská sbírka do jisté míry zaplněna soudními řečmi, které Ísokratés – záměrně tající své logografické období – neměl vůbec v úmyslu prezentovat jako své, a také určitým počtem řečí epideiktických a symbúleutických, jejichž názvy znal ještě Zósimos, jenž je však prohlašuje za neautentické a protestuje proti těm, kteří je ještě v jeho době začleňují do korpusu.

6. Ísokratés a Tímotheos: polemika s Xenofóntem

**Spolupráce
s Tímotheem**

Tato obdivuhodná a břitká zbraň psaného slova, jež je moudře vypracována a šířena, je však přirozeně adresována nejen skupinám vládnoucích politiků, nýbrž je Ísokratem využívána v souladu s politikou a zájmy vládnoucích politických osobností i konkrétních plánů. Pseudo-Plútarchos napočítal, že Ísokratés měl kolem stovky "žáků" (837c); většina z nich nebyla jeho žáky dlouho, jednalo se však o politickou a kulturní elitu, která řídila Athény mezi vytvořením druhého námořního spolku (378 př. n. l.) a spojeneckou válkou (357-355 př. n. l.) až do okamžiku, kdy získal převahu Eubúlos. Životopisec "deseti řečníků" má velmi jasný názor na vztah mezi Ísokratovou spisovatelskou činností a hlavními představiteli athénské politiky. Je si nejen vědom 'fiktivního' charakteru této řečnické tvorby, ale několikrát se vrací k Ísokratově spolupráci s "jinými" (837a: "*zcela jasně pracoval pro jiné*"; 837b: "*řeči složil na žádost jiných*") a nakonec popisuje konkrétní a velmi důležitý případ Ísokratovy spolupráce s jedním vysoce postaveným politikem, totiž s Tímotheem.

"Měl hodně posluchačů," píše (837c), "*mimo jiné také Konónova syna Tímothea, s nímž navštívil mnoho měst a pro kterého skládal oficiální poselství, jež Tímotheos při různých příležitostech posílal Athénanům; Tímotheos mu za to daroval talent z peněz pocházejících z ostrova Samu.*" Tato důležitá spolupráce trvala pravděpodobně alespoň do doby (a snad ještě déle), kdy Tímotheos dobyl v r. 365 př. n. l. ostrov Samos. Oficiální texty, které Íso-

kratés připravoval pro Tímothea, se nedochovaly; nepochybně musely kolovat pod Tímotheovým jménem, a byly tedy určeny archivu athénskému státu. Mezi dopisy přisuzovanými Ísokratovi je jeden, a to sedmý, adresovaný právě Tímotheovi, který je s velkou pravděpodobností autentický. Nejpádňším důkazem pro vztah mezi oběma muži je rozsáhlá odbočka, kterou Ísokratés věnuje Tímotheově osobě v řeči *O výměně majetku* (101-139); zde také podává syntézu svých vlastních poučení pro Tímothea (133-137) na choulostivé téma vztahu s athénskou veřejností. Tato odbočka je zároveň vášnivou obranou díla Tímotheova, který už nebyl v té době naživu a i přes své velké zásluhy o město byl "některými" hanoben. Není těžké si představit, kolik nepřátel měl během svého života úspěšný Konónův syn, jenž byl strůjcem a aktivním činitelem při budování nového athénské impéria, k němuž dal podnět právě jeho otec Konón zničením spartské námořní základny na Knidu a znovuvybudováním athénských hradeb za perské peníze (394 př. n. l.). Ísokratés se natolik ztotožnil s Tímotheovou osobností a politikou, že je možno některé útoky namířené na Tímothea po jeho smrti považovat za nepřímé napadání Ísokrata a jeho vyučování (105).

S náznaky Tímotheova podceňování se setkáváme ve strohém vyprávění, jež mu Xenofón věnuje na konci 5. a na začátku 6. knihy *Řeckých dějin*. Tato jejich část byla do jista známá, když v r. 353/2 př. n. l. Ísokratés publikoval řeč *O výměně majetku*. V Xenofóntově vyprávění, které sahá až do r. 362 př. n. l., se nic nepraví o široké a účinné Tímotheově aktivitě po r. 366 př. n. l. V r. 365 př. n. l. byl mj. dobyt Samos a v r. 364 př. n. l. Poteidaia; jedná se tedy o období, v němž byl Tímotheos opět dominantní postavou athénské politiky. Šířil se o něm Ísokratův stoupenec Eforos (jak je patrné ze *Života Tímotheova* od Cornelia Nepota a z Diodóra, XV, 81 a XVI, 21) a stejně zešířila o něm mluví Ísokratés (111-113). Nic z toho není u Xenofóna. V jeho vyprávění se Tímotheos objevuje pouze na okamžik: nejprve se o něm píše jako o dobyvateli Kerkýry v r. 374 př. n. l. a poté jako o neobezřetném podněcovateli konfliktu se Spartou v témže roce (*Řecké dějiny*, VI, 2,3); pak zmizí a je zbaven velení (tamtéž, VI, 2,13). Xenofón se ani nezmiňuje o tom, že na Tímothea podal žalobu Ífikratés, který byl v těch letech šedou eminencí athénské politiky, a za Kallistratovy pomoci tak přispěl k jeho sesazení. Ífikratovi naopak věnuje skutečný panegyrikos. Opouští svůj obvyklý netečný tón kronikáře a s obdivem líčí způsob, jakým řídil oddíl a velel výpravám (tamtéž, VI, 2,27-32). Byla to nadšená tiráda, na kterou, jak se zdá, odpověděl Ísokratés v řeči *O výměně majetku* (116-128), kde velebí Tímotheovo politické nadání ve srovnání s "veliteli žoldněřských vojsk", které si Athéňané často vybírali za strategy: "*Jako strategy si většinou volíte*" – říká (116) – "*typy mající svalnaté tělo, lidi, kteří byli po léta zvyklí být mezi žoldněři.*" To je případ – právě teď je vhodné jej vzpomenout – Ífikrata, Tímotheova žalobce, kterého měl velmi rád Xenofón. Ífikratés byl na počátku své kariéry žoldněřem v Thrákii, kde se také oženil s dcerou krále kmene Odrýsů Kotyse, který byl potomkem Seuthovým, v jehož službách působil Xenofón, když byl ještě žoldněřem. Je zbytečné zdůrazňovat, s jakou ironií proto Ísokratés (v době "specializace", kdy vojáci jsou vojáky a politické politiky z povolání) staví proti drsnému typu strategy, který si Athéňa-

Protikladný postoj Xenofóntův

né většinou vybírali, osobnost Tímothea, syna a dědice velkého Konóna. *“Tímotheos”* – pokračuje (117) – *“využíval tohoto druhu lidí jako podřízených, jako velitelů a taxiarchů – a někteří z nich se skutečně ukázali v boji pod jeho vedením pro město velmi užitečnými –; on sám prokazoval na válečném poli, kde má dobrý velitel uplatnit v plné míře svou inteligenci, veškerou svou obratnost a schopnosti”*, tzn. – jak vysvětluje –, činil tak při rozhodování, kdy je nejhodnější svést otevřený boj a s kým uzavřít spojenectví. Se svými oddíly jednal velmi vhodným způsobem a snažil se zabránit, aby se staly pro spojenecká města těžkým břemenem; konečně měl velmi lidský přístup k poraženým městům. Tak má vypadat ideální vojevůdce (a Ísokratés ihned poté dodává), jehož podoba se spojuje s ‘ideálním’ politikem, jak je tomu v případě samotného Ísokrata. Tato podoba je v protikladu k drsnému ‘válečníkovi’ typu Ífikrata, o jehož stylu velení se Xenofón tak dlouze rozepisuje. A právě na velmi dobře známou Tímotheovu spolupráci s Ísokratem Xenofón poukazuje, aniž by se to snažil nějak zastírat, v závěru Ífikratova portrétu, když popisuje jeho tažení na Kerkýru a do Akarnánie, které se uskutečnilo po sesazení Tímothea. Na tomto místě Xenofón vyprávění opět přerušuje a poznamenává, že tehdy byl podle jeho názoru Ífikratés nejlepším velitelem, *“mimo jiné,”* upřesňuje (VI, 2,39), *“protože výslovně požádal, aby měl ve své blízkosti řečníka Kallistrata, který s ním ostatně nebyl v dobrých vztazích”*; to je implicitní kritická narážka na Tímothea, který si na svá tažení vždycky s sebou vozil jako rádce a oficiálního epistolografa věrného Ísokrata.

7. Areopagítikos a krize druhého námořního spolku

Spolupráce se Spartou

Spolupráce s Tímotheem má svou nejvýznamnější etapu při úkolu (Ísokratés působil jako propagandista a Tímotheos byl velitelem) zahájit a dát prvotní podněty pro činnost druhého námořního spolku; k obnově nadvlády Athén došlo v r. 378 př. n. l., sto let po prvním námořním spolku. *Panégyrikos* (z r. 380 př. n. l.) je jakýmsi programovým textem nového spolku. Ísokratés při jeho formulování vychází z představy o spolupráci Athén a Sparty a z nutnosti společného postupu řeckého světa za poněkud povšechným a utopickým cílem, jímž je porážka Persie. Dovolává se charakteru a ‘ducha’ prvního spolku, spíše v pojetí Aristeidově než Perikleově.

Bylo by příliš odvážné hledat v následujících Ísokratových spisech z těchto let souvislé a organické myšlení. Werner Jaeger měl šťastnou ruku, když spojil Ísokratovu osobu s jeho činností u první generace sofistů: je to *“směs”* – píše Jaeger – *“žurnalistiky, publicistiky, příležitostných řečí a vyšší politické školy”*. V tomto rámci (a se všemi nutnými ústupky vůči novinkám vzniklým na základě politického vývoje) lze postihnout jakousi jednotnou dějovou linii. *Panégyrikos* vznikl na základě bipolárního pojetí řecké politiky, jež se točila kolem Sparty a Athén. Rok po vyhnání spartského velení z thébské tvrze Kadmeia byl počátkem thébské vzpoury (379 př. n. l.) a zároveň se vytvořily předpoklady ke strhující Epameinóndově antispartské protiofenzívě. V r. 378 př. n. l. se staly Théby, i když pouze podle jména, členem

“námořního spolku” vedeného Athénami. Když o čtyři roky později Théby neočekávaně zaútočily na Plataje, tradičního spojence Athén a rovněž člena námořního spolku, reaguje Ísokratés, a to stále s Tímotheovým souhlasem, tradičně antithébskou řečí nazývanou *Plataikos*, v níž se dovolává odvetných opatření proti Thébám; jako kdyby Théby, které zanedlouho v bitvě u Leukter (371 př. n. l.) porazí po staletích spartské pozemní síly, nebyly ničím jiným než neukázněným spojencem, kterého je třeba odkázat do příslušných mezí!

To, co napsal Ísokratés během let spolupráce s Tímotheem ve prospěch jeho vojenských tažení – hovoří se o tom v Pseudo-Plútarchově *Životě* –, se nedochovalo. Nedlouho před rozpadem námořního spolku napsal Ísokratés velmi důležitou řeč *Areopagítikos*. Jaeger poznamenal, že řeč vznikla těsně před tragickou spojeneckou válkou (357-355 př. n. l.); tato válka spojenců proti Athénám zpečetí smutný konec sestupné křivky obnovené demokracie. Právě tento konflikt bude zásadním předělem v polovině 4. stol. př. n. l. Posledním ‘imperiálním’ záchvěvem bude po tomto traumatu Démostenova politika, jejíž první kroky budou směřovat v tomto kritickém poválečném období k rozpadu “druhého námořního spolku”.

Areopagítikos vznikl o něco dříve, než došlo k rozpadu spolku: z Ísokratových slov vyplývá, že spolek dosud existuje, a proto tedy není mylné Jaegerovo zařazení řeči do r. 357/6 př. n. l. *Areopagítikos* je možná klíčem k pochopení celé ísokratovské *políteiá*. Je to jeho nejexplicitnější politická řeč, v níž se navzájem prolínají interpretace minulých dějin a současné návrhy a navíc jedno napomáhá k objasnění druhého. Tímotheos považuje demokracii, jež ho dvakrát sesadila – v r. 373 a definitivně v r. 356 př. n. l. –, i přes nápravu, k níž došlo po spojenecké válce, za defektní režim. A Tímotheos, jak se vyjádří Ísokratés o dva roky později v řeči *O výměně majetku* (138), se stal i přes velkou podporu, kterou věnoval námořnímu spolku, “nevhodným” (ὄν σύμμετρος, *ú symmetros*) pro takový režim nebo – lépe řečeno – “pro ty, kteří nesnášejí nadřazené povahy”. Odtud už je jen krok ke stěžejnímu bodu demokratického systému, tj. ke vztahu mezi “pány” a lidem a k téměř provokativně vyznívajícimu návrhu, aby byly areopagu – staré radě složené z bývalých úředníků, kterou Ísokratés považoval za analogii spartské gerúsie – navráceny pravomoci zaručující celkový dohled nad politickým životem, jako tomu bylo před Efialtovou reformou. Jedná se o opatření, které přijala vláda třiceti v první fázi, když byla ještě považována za ‘dobrou’ a byla pod blahodárným vlivem Thérámenovým (Aristotelés, *Athénská ústava*, 35,2; Xenofón, *Řecké dějiny*, II, 3,11). Právě proto, když Ísokratés hovoří v *Areopagítiku* o návrhu na obnovu pravomocí staré rady, okamžitě vyslovuje jednu z nejtvrďších výtek proti vládě třiceti (*Areopagítikos*, 62-70), kterou i tak často připomínal a haněl. Jeho volba byla ještě jednou ovlivněna Thérámenem, a to v okamžiku, když podporoval řešení, které prováděl Thérámenés v době, kdy vládl společně s třiceti tyrany a pak se musel ve stejném okamžiku a zcela jasně odklonit od režimu, jehož obětí ostatně, jak bylo dobře známo, se stal i on sám. Ísokratés si byl vědom, že toto svědectví o vládě třiceti, které je pro nás tak cenné, představuje odbočku od hlavního námětu řeči, ale – jak prohlašuje – dělá to “i za cenu toho, že bude považován

Areopagítikos

za jednoho z těch, kteří se neдрží tématu” (63), poněvadž chce ukázat, že dovede dobře rozlišovat “mezi omyly lidu”, ať byly jakkoliv závažné, a zhoubného režimu; nechce vypadat, “jako by sympatizoval s oligarchií” (70).

Celá odbočka o vládě třiceti, která nám nejen dodává cenné informace, ale zároveň nás velmi distingvovaně zpravuje (67) o likvidaci oligarchů, kteří se uchýlili do Eleusíny, je vystavěna na obecném předpokladu, že tento režim vytvořil podmínky k současnému vzniku demokracie, proti jejímž překážkám je nutné bojovat, jako kdyby se jednalo o jakýsi zlatý věk. Tento úvod Ísokratovi umožňuje, aby nahlížel na všechny formy demokracie, jež předcházely vládě třiceti, víceméně pozitivně, dokonce i na Kleofóntův zákazonosný odpor vůči šibeničnímu míru vnucenému Spartou (64; v tomto postoji se výjimečně shodoval s Lýsiem, XIII, 12), stejně jako na Mělos, o němž Ísokratés už v *Panégyriku* (110-111) poznamenává, že tato epizoda byla důvodem k rituálnímu “pláči” protivníků Athén, i když se ostatně i oni poskrvnili daleko závažnějšími prohřešky.

8. Hledání nových řešení: od řeči *O míru* (*Peri eirénés*) k *Filippovi* (*Filippos*)

Reformní návrhy

V okamžiku, kdy se jeví jako možná perspektiva ústavní přeměny v umírněném smyslu, vyvíjí Ísokratés maximální úsilí o obnovu athénské tradice v celém rozsahu, přičemž jako jediný vylučuje vládu třiceti. V tomto smyslu jsme hovořili o přepracovaném “thérámenismu”; to proto, že hlavní schopností Thérámena bylo nikdy nepřipustit narušení kontinuity athénské politické tradice a v případě nutnosti (jako tomu bylo v r. 411 př. n. l.) se odklonit od oligarchických pokusů, které se zpočátku zdály přijatelné.

Spojenecká válka

Avšak když po tzv. spojenecké válce nastoupil Eubúlos, charakter athénské politiky se mění. S novým politickým vedením, jež se zformovalo po konci druhé “vlády”, došlo k ‘dohledu’ umírněných nad demokracií, což bylo naznačeno – ještě podle archaických vzorů – v *Areopagítiku*. Tak se Ísokratés ještě jednou přizpůsobuje nové situaci, charakterizované nyní “nápravnou” vládou Eubúlovou, a právě jemu adresuje v řeči *O míru* (356-354 př. n. l.) řadu programových rad; je podněcován analogickou potřebou, která přiměla Xenofóna k napsání díla *Příjmy* (*Poroi*) a Démosthena k pronešení a šíření jeho první politické řeči *O symmoriích* (r. 354 př. n. l.), obdobně prodchnuté reformními návrhy. I Démosthenés se v tomto okamžiku ztotožňuje s Eubúlovou politikou.

Do období, jež následovalo ihned po míru v r. 355 př. n. l., spadá, jak víme, dlouhá Ísokratova apologie z řeči *O výměně majetku*. Zde Ísokratés cituje různé úryvky ze svých děl: mj. z řeči *O míru* (*O výměně majetku*, 66 = *O míru*, 132-134), avšak text se spíše liší od toho, který čteme v ‘celé’ řeči. Georges Mathieu poznamenal, že se tedy musí jednat o dvě vydání: první vydání, šířené bezprostředně před uzavřením míru, které bylo podporou míru se vzpurnými spojenci, a druhé, jež vzniklo po r. 355 př. n. l. (tedy v podstatě současně s řečí *O výměně majetku*) a mělo poskytnout novým vládcům Ísokratovy reformní návrhy. Nejnovějším z nich bylo uskutečnění rozsáhlé

kolonizace v Thrákii, aby byli v občanské sociální rovnováze nemajetní méně 'zatěžováni'. Zatímco Xenofón podporuje co největší využití dolů a nákup otroků-horníků ve velkém, Ísokratés vkládá důvěru především do zakládání kolonií, a to panhelénských, pro jejichž zřízení vzhledem k tomu, že se mají nacházet na thráckém pobřeží, je třeba souhlasu místních vládců, Filippa Makedonského a nového vládce Odrýsů Kersoblepta (22-24).

Zde se poprvé objevuje v Ísokratově díle Filippovo jméno. Je mu věnována taková pozornost jako kterémukoliv z 'okrajových' panovníků, s nimiž musely Athény vždy jednat vzhledem ke svým zájmům o hornické oblasti Thrákie a jejího okolí; v tomto směru byli Filippos a Kersobleptés spojováni. Navíc se o nich říká, že své služby prokazovali Athénám docela rádi; usnadňovali tak proces athénské kolonizace a díky přátelství s Athénami si i zajišťovali "bezpečnost svých říší" (23)! Ve skutečnosti tomu tak však už dlouhou dobu nebylo; rozhodně ne, pokud jde o Filippa II. Makedonského. Filippos pozorně napodoboval thébské vojenské instituce, a když se stal v r. 359 př. n. l. absolutním vládcem vojensko-feudální monarchie, zvýšil svůj tlak na Thessalii. V r. 355/4 př. n. l., kdy Ísokratés napsal tato slova, vypukla "svatá válka", vyhlášená delfskou amfiktyonií jménem koalice řeckých států proti Fókidě. Právě tato válka zanedlouho otevře Filippovi cestu k přímému zásahu do rovnováhy sil mezi řeckými městy. V r. 351 př. n. l. dochází k dramatické Démostenově obžalobě Filippovy snahy o hegemonii (je to tzv. *První Filippika*) a v r. 348 př. n. l. k naléhavé, ale málo přesvědčivé Démostenově kampani ve prospěch Olyntu. V r. 346 př. n. l. se Fókis vzdává a závěr "všeobecného mírového řešení" je takový, že namísto občanů Fókidy členství v delfské amfiktyonii získal Filippos; jednalo se v podstatě o rozhodné a symbolické uznání nově vzniklé situace, jejímž formálním dovršením bylo udělení předsednictví na pýthijských hrách právě Filippovi (srpen – září 346 př. n. l.). Athény i s Démostenem stvrdily tuto novou situaci smlouvou, tzv. Filokratovým mírem, jenž byl s Filippem dojednan v březnu 346 př. n. l.

Poté, co athénské lidové shromáždění definitivně schválilo Filokratův mír, se Ísokratés opět ozývá, a to svým novým dílem ve formě poselství Filippovi II.; to bylo pod názvem *Filippos* rozšířeno v době mezi stvrzením míru a definitivní kapitulací Fókidy. Jeho hlavní myšlenkou je, že se systém řeckých států musí napříště opírat o makedonskou monarchii (24-38) a že Filippovi náleží tento historický úkol, kterému je nutno se plně obětovat a využívat pomoci tak vzácného rádce, jakým je Ísokratés (149-153). Oslavný tón díla je přehnaný; Filippos je úspěšně srovnáván s velkými osobnostmi minulého století od Alkibiada po Konóna, od Dionýsia po Kýra a je vyzýván, aby bez meškání splnil dva historické úkoly: opětně sjednotit řecký svět pod svou hegemonií a zorganizovat rozhodující tažení proti Persii. Ísokratés nepřináší přesvědčivé politické argumenty, ale vychází z historicko-mytologických námětů typických pro athénské epideiktické řečnictví.

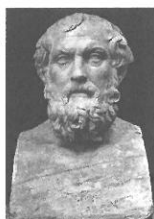
Význam tohoto spisu byl moderními badateli přeceňován; viděli v Ísokratovi proroka helénistického světa a předchůdce zvláštního řešení, jež bylo umožněno makedonským vítězstvím u Chairónie (338 př. n. l.), čímž se Filippovi dostalo politického vedení (*prostasia*) v korintském spolku, sjedno-

**Makedonská
hegemonie.
Filippos
Makedonský**

cujícími všechny řecké státy (tak soudí např. Larsen). Je více než jasné, že pasáže tohoto Ísokratova díla mohly být Filippovi nanejvýš prospěšné k ucelení chabých znalostí makedonského panovníka o způsobu myšlení a ‘psychologických postojích’ měst, avšak nikoliv při orientaci jeho politiky. Navíc tam nebyla patrná žádná skutečná stopa po spolupráci mezi starým athénským rétořem a Filippem. V krátkém dopise, který napíše po bitvě u Chaironeie (jedná se o třetí dopis z dochovaného korpusu), Ísokratés upřímně uzná, že napsal kdysi řeč *Filippos*, aby svými myšlenkami podpořil Filippa – se kterým se nikdy nesetkal –, protože věděl, že je s radostí přijme: “*Mnozí se mě ptají, zda jsem ti tažení proti barbarům poradil já, anebo zda to byl nápad tvůj a já jsem tě podněcoval. Odpovídám, že nevím, že jsem se s tebou nikdy nesetkal, ale jak jsem pochopil z tvého porozumění, mluvil jsem v souladu s tvými záměry.*”

Speusippovy útoky

Speusippos

I tento ‘idealizovaný’ Ísokratův pohled na vlastní zásah nasvědčuje tomu, jak mizivý byl jeho politický význam. Zajisté nebyl sám, kdo k Filippovi promlouval; profesionálních politiků bylo daleko více, např. Filokratés a Aischinés. Byli to i Platónovi stoupenci, z nichž nejlepšího, Aristotela, si Filippos vybral za vychovatele svého syna a dědice Alexandra. Právě z pera jednoho z platónských filozofů, jenž byl Platónovým synovcem a nástupcem ve vedení Akadémie, pochází sice poměrně nezralý, ale přínosný dokument, týkající se skutečných vztahů mezi makedonským králem a athénskými intelektuály, kteří aspirovali na to, aby se stali královými partnery na úrovni rozmluvy. Jedná se o Speusippův dopis Filippovi, obsažený ve sbírce *Listy sókratovců* (č. 30), který pochází podle Bickermanna ze zimního období r. 343/2 př. n. l. Speusippos Ísokrata nenáviděl. Podle jedné nepřiliš jasně zmínky Diogena Láertia (IV, 2) prý “*první vynesl na veřejnost takzvanou tajnou nauku (τὰ καλοῦμενα ἀπορρήτα, ta kalúmena aporrhéta, tj. ‘věci, které se neříkají, zakázané’) Ísokratovu*”.

Kolem těchto “zakázaných věcí” se velmi mnoho diskutovalo. Friedrich Leo se domníval – a téhož názoru je i mnoho dalších badatelů –, že se jednalo o lekce Ísokratem vyhrazené pouze určitému omezenému a velmi blízkému okruhu posluchačů. Avšak připustíme-li, že v Ísokratově škole byly tyto dvě ‘úrovně’, není snadné pochopit, jak by o takové soukromé výuce věděl právě Speusippos, který byl jeho otevřeným nepřítelem (pokud nepřipustíme, stejně jako Münsher, že Speusippos navštěvoval Ísokrata před Platónem). Jiní, jako Léon Robin, zde vidí politické souvislosti: Speusippos zřejmě odhalil proměnlivost Ísokratových postojů a jeho stoupenců vůči Makedonii. Není to nepravděpodobná hypotéza.

Dopis adresovaný Filippovi, v jehož první části je rozsáhlá kritická analýza Ísokratova díla, se po Ísokratovi zaměřuje na Theopompa (12), přičemž v závěru nepředvídaně opět nacházíme útok na Ísokrata, doprovázený ostrou obžalobou: “*Stejně tak*” – píše (13) – “*když byl Ísokratés mladý, posílal do Athén s Tímotheovým souhlasem hanebné protimakedonské dopisy: nyní, když je starý, [...] poslal ti řeč: ale je to tatáž řeč, kterou kdysi napsal pro Agésiláa a poté ji upravil a prodal tyranovi Dionýsiovi na Sicílii. Pak postupně něco vynechával a zase přidával a snažil se ji udat Alexandrovi z Fer. Nakonec to mrzkým způsobem předhodil tobě.*”

Ísokratés měl tedy základní znění textu – dalo by se říci – ‘protibarbarského panhelénismu’, jehož postupně využíval, a pečlivě sledoval, kterému z panovníků by mohl nabídnout sebe samotného za rádce (Agésiláos zemřel v r. 360 př. n. l., z čehož vyplývá, že text musel být starší). Z tohoto důvodu chtěl, aby se stala součástí ‘uznávané’ a ‘oficiální’ sbírky pouze jediná verze, a to ta, jež byla určena Filippovi; ostatní, i když byly známy, nechal vyřadit, neboť chtěl, aby upadly v zapomnění.

Když se však ohlédneme po možných osobnostech, které by byly schopny uskutečnit Ísokratovy panhelénské záměry, zjistíme, nakolik se změnila situace a jak zastaralý byl v podstatě ísokratovský horizont. V jeho středu byla stále města (v čele s Athénami a Spartou), která se usilovně snažila najít vůdce, jemuž by mohla svěřit role a úkoly, jež neodpovídaly možnostem nyní již vlastně neexistujících tradičních ‘velkých mocností’. Svědectví o tom, že Ísokratés zůstal věrný svému vlastnímu světu a že se v něm neprobudilo pochopení nových rysů Filippovy osobnosti, tak jasně patrné u Theopompa, nacházíme na mnoha místech závěrečného díla Ísokratovy dlouhé a plodné spisovatelské činnosti, totiž v řeči *Panathénaikos*, kterou začal psát v r. 342 a dokončil v r. 339 př. n. l. Je to shrnutí Ísokratových metod a jeho myšlení, přičemž jeho pozornost je zcela upřena na minulost, na velebení Athén a jejich ústavy (40-199); v závěru se pak snaží vysvětlit důvody, proč musel změnit a zpřisnit svůj názor na Spartu.

Z listu č. 3 se dovídáme, že staříký, téměř stoletý Ísokratés měl v úmyslu ještě jednou se obrátit na Filippa a nabídnout mu stará témata ze spisku napsaného před osmi lety. Nejsme informováni o výsledku tohoto plánu. Tón podání vyznívá nyní už zcela vyčerpaně (3,4): “*Kdybych necítil, že jsem u konce svých sil, neposlal bych ti dopis, avšak přijel bych osobně.*” Ísokratés píše, zatímco jeden svět zaniká a druhý se rodí, ale on už není schopen zahlédnout ani jeho obrysy; a tak končí, jako kdyby se dočkal vytouženého završení svých politických předpovědí (3,6): “*Za toto všechno vděčím svému stáří, že mi můj nadmíru dlouhý život umožnil, abych viděl, jak se mou zásluhou uskutečňuje to, co jsem jako mladý vymyslel a napsal v ‘Panegyriku’ a poté vložil do řeči, kterou jsem ti poslal; a nyní mi nezbyvá než doufat, že se tvým přičiněním uskuteční zbytek plánu.*”

Stejně tak, jak dovedl naplánovat svůj život a své ‘autorské vydání’, chtěl Ísokratés ještě za svého života rozhodnout, které z věcí mají vejít ve známost a které mají naopak vymizet. Naplánoval si i vlastní smrt: rozhodl se, že zemře hladu. Délka agónie není přesně známa, podle svého syna Afarea umíral čtrnáct dní. A tak se jeho pohřeb konal ještě v době, kdy probíhaly oslavy padlých v nepřítis hrdinské, ale rozhodující bitvě u Chairóneie.

**Úpadek Řecka
a městských
států**